

їжі, під загрозою нападів польського підпілля та Війська Польського, для багатьох депортованих дорого в невідомість здавалася єдиним порятунком.

Таким чином, фактичні результати переселення засвідчують провал урядової політики штучного розміщення українців у східних і південних областях УРСР. Урядові плани розселення, за якими близько 80% депортованих мали залишитися за Збручем, фактично зазнали повного краху. Реальність продемонструвала неефективність радянської політики примусового розміщення, оскільки більшість переселенців прагнула переїхати до західних регіонів.

Спроби радянського уряду розселити депортованих українців у східних і південних областях були продиктовані не лише ідеологічними чи адміністративними міркуваннями, а передусім економічною необхідністю – відновленням спустошених промислових центрів і аграрного виробництва після масштабних втрат Другої світової війни.

Загалом розселення українців із Польщі мало не лише адміністративно-економічний, а й виразний політичний характер, спрямований на контроль над потенційно нелояльними групами населення та поступову їх русифікацію в межах радянської системи.

Назарій Тимків (Рівне)

ЕМІГРАЦІЙНИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ НАТАЛІ ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО

Еміграційний період життя Наталі Полонської-Василенко (1943–1973) став визначальним етапом її особистої долі та водночас справжнім апогеєм наукової творчості. Вимушене залишення Києва, спричинене воєнними обставинами та загрозою репресій, визначило траєкторію її подальшого життя як ученого, що працював поза Батьківщиною, але зберігав її в центрі інтелектуальних інтересів.

Перший етап еміграції пов'язаний із переїздом до Львова (вересень 1943 р.), де дослідниця втратила власну бібліотеку на 7 тисяч томів і значну частину архіву – основу подальших досліджень. Попри це, вона активно включилася в наукове життя міста: працювала у Церковно-археологічній комісії, брала участь у засіданнях НТШ, отримала перше велике замовлення у «Українському видавництві». Утім, наступ фронту зумовив новий етап еміграції – переїзд до Праги.

У 1944 році Полонська-Василенко стала викладачем Українського Вільного Університету в Празі, долучилася до роботи Українського історично-філологічного товариства, видала статті про Київ доби Русі та українське козацтво. Проте її спроби переконати професуру УВУ евакуювати університет перед наступом радянської армії були проігноровані. Зайняття радянськими військами Праги обернулося катастрофою для УВУ: арештами професорів, конфіскацією майна, загибеллю частини науковців. Полонська-Василенко дивом уникнула арешту, виїхавши буквально в останній момент.

Переживши поневіряння у Вінтерберзі під американським і радянським контролем, улітку 1945 року дослідниця опинилася у баварському Трасфельдені. Тут, у складних побутових умовах, вона почала писати свої знамениті мемуари — одне з найцінніших джерел про українську науку кінця XIX – першої половини XX ст. Паралельно брала участь у відновленні роботи Українського історико-філологічного товариства, підтримувала інтелектуальну спільноту біженців.

Восени 1945 р. вчена переїхала до Мюнхена, де стала однією з ключових фігур у відродженні Українського Вільного Університету. Саме тут вона

найповніше реалізувала свої педагогічні та організаційні здібності: тривалий час виконувала обов'язки декана філософського факультету, читала курси історії України, історії церкви, брала участь у роботі різних комісій. Слухачі відзначали її феноменальну ерудицію, виваженість суджень і блискучий лекторський стиль.

Одним із провідних напрямів її діяльності стала розбудова української церковно-історичної науки в еміграції. Вона була членом Церковно-археографічної комісії УАПЦ, публікувала колонки в журналі «Рідна Церква», написала 15 праць з історії українського християнства різними мовами. Її «Нарис історії Української церкви» та дослідження про автокефалію залишаються вагомим внеском у формування академічної церковної історіографії української еміграції.

Особливе місце у творчості дослідниці посідає історія Запоріжжя та Південної України XVIII ст. На еміграції вона змогла відновити матеріали двотомної монографії «Історія заселення Південної України...», частково втраченої під час війни. Перший том був виданий двома мовами, другий — лише частково реконструйований. Її дослідження ключових явищ — колонізації, політики російського уряду, трансформації Запорозьких Вольностей у російську губернію — стали класичними для української історіографії.

У Мюнхені Полонська-Василенко розширила коло наукових інтересів, звернувшись до проблем концептуального осмислення історії України та її місця серед європейських цивілізацій. Вона послідовно відстоювала державницьку концепцію української історії, аналізувала взаємини України та Росії, переосмислювала Переяславську угоду, досліджувала рецепцію української культури в Московській державі. Її праця «Дві концепції історії Росії та України» стала однією з найбільш дискусійних і водночас вагомим у діаспорній науці.

Європейський період життя вченої позначений значною увагою до княжої доби — від Ольги та Ярослава Мудрого до Євпраксії-Адельгейди. Вона підкреслювала інтегрованість Київської держави у західноєвропейський культурний простір, протиставляючи цей висновок радянській ізоляціоністській схемі.

Крім суто історичних праць, Полонська-Василенко стала авторкою досліджень з історії наукових інституцій. Її двотомна «Історія Української Академії наук» — перша фундаментальна праця, що об'єктивно охоплює розвиток УАН у 1918–1930 рр., репресії 1930-х і руйнування української науки тоталітарним режимом. Доповненням стала розвідка «Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків», яка викриває механізми ліквідації академічних шкіл та репресій проти вчених.

У значному корпусі її публіцистики виокремлюються статті-портрети українських інтелектуалів — Агатангела Кримського, Михайла Грушевського, Дмитра Дорошенка, Олександра Оглоблина та інших. Це не лише мемуарні свідчення, а цінні джерела для історії науки, адже подають факти, які не зафіксовані в інших документах.

Науковій діяльності Полонської-Василенко на еміграції супроводжували численні труднощі — політичні конфлікти всередині українських організацій, церковні суперечності, проблеми з виданням праць та навіть цензурне втручання. Попри це, її доробок є одним із найповажніших у повоєнній українській історіографії: понад 150 праць, що значною мірою формували інтелектуальні орієнтири української діаспори.

Життя дослідниці в Мюнхені було скромним і сповненим матеріальних обмежень. Вона не отримувала пенсії, втратила документи, мешкала у притулку під опікою протестантської громади. Після смерті чоловіка переживала самотність та утиски з боку різних політичних середовищ діаспори, однак продовжувала працювати, вважаючи головною цінністю можливість залишатися корисною українській науці.

Завершальний етап її діяльності — створення двотомної «Історії України», що узагальнила її науковий світогляд і досвід. У цій праці вона поєднала державницьке бачення минулого з європейською перспективою та критичним ставленням до радянської історіографії.

Таким чином, еміграційний період життя Наталі Полонської-Василенко став не вимушеною «паузою», а навпаки — етапом найбільшої творчої віддачі. Саме в еміграції вона створила свої найважливіші праці, сформувала нове бачення історії України, вплинула на цілі покоління дослідників і заклала фундамент сучасної української історіографії. Її доробок — це феномен незламності української науки, що продовжувала розвиватися навіть у вигнанні.

Олександр Волощук (Тернопіль) **СІЛЬСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ (КІНЕЦЬ** **1980-Х – ПОЧАТОК 1990-Х РР.**

Кінець 1980-х – початок 1990-х рр. позначився для України масштабними соціально-економічними трансформаціями, зумовленими розпадом СРСР, відмовою від планової системи та переходом до ринкової економіки. Найбільш відчутними наслідки цих процесів стали для аграрного сектору, що був провідною складовою господарського комплексу Тернопільської області. Занепад колективної форми господарювання, скорочення державної підтримки, зростання безробіття та погіршення умов праці спричинили істотне зниження рівня життя сільського населення. У регіоні поширювалися бідність та соціально-економічна нестабільність, однак комплексного аналізу причин і наслідків цих явищ досі бракує.

Особливої актуальності набуває вивчення впливу трансформаційних процесів на структуру сільських громад, вироблені стратегії виживання населення та можливі шляхи подолання соціально-економічної кризи. Дослідження дає змогу простежити механізми загострення бідності та їхнє відображення у демографічних, економічних і соціокультурних процесах регіону.

Наприкінці 1980-х рр. господарський комплекс області, подібно до загальносоюзної економіки, перебував у кризовому стані. Колгоспи та радгоспи характеризувалися низькою продуктивністю праці, відсутністю стимулів до приватної ініціативи, низьким рівнем заробітної плати. Розпад СРСР і подальше реформування призвели до загострення соціальної нерівності, зниження доходів, інфляції та дефіциту товарів першої необхідності. Особливо відчутними були обмеження доступу до медичних і освітніх послуг. Негативні соціально-економічні процеси посилювали демографічні дисбаланси: відтік молоді з села, старіння населення, скорочення трудового потенціалу.

Важливим чинником трансформацій став перехід до нової земельної системи. Запровадження ринкових відносин і приватизації надало селянам можливості для самостійного господарювання, але водночас поставило перед труднощами, пов'язаними з браком фінансових ресурсів для модернізації аграрного виробництва. Це обмежувало ефективність використання